

UUS VALIMIK JULIUS MÄGISTE KOGUTUD LIIVI TEKSTE

Julius Mägiste. Muistoja Liivinrannasta. Liivin kieltä Ruotsista. SUST 250. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 2006. 195 lk.

Soome Kirjanduse Seltsi väljaandel ilmus 1964. aastal eesti keeleteadlase Julius Mägiste (1900–1978) kogutud liivi tekstide valimik.¹ J. Mägiste oli need tekstid kirja pannud 1943. aasta sügisel Kuramaa liivi külades. 1944. aasta sügisel oli ta sunnitud pealetungivate Vene vägede eest Eestist lahkuma. 1945. aasta detsembris pääses ta koos perega Rootsi ja asus elama ülikoolilinna Lundi. Rootsis jätkas J. Mägiste liivi keele talletamist Vene okupatsiooni eest sinna pagenud liivlastelt. Kogumisretked toimusid aastail 1947–1949 ja 1957. Nüüd, pea pool sajandit hiljem, on Soome-ugri Selts avaldanud valimiku selle töö tulemustest. Liivi tekstid on üle lugenud Seppo Suhonen ja Riho Grünthal, soome keelde on need tõlkinud ja kogumiku publitseerinud Anneli Honko. Soomendused on Anneli Honko teinud juba 1980. aastate algul.

Tekstikogumik algab lühikese eessõnaga, milles A. Honko tutvustab J. Mägistet ja esitab vajalikke taustandmeid liivi tekstikogumiku saamisloo kohta. Eessõnale on lisatud J. Mägiste lühike rootsikeelne raport Rootsi liivlaste juurde tehtud kogumisretkedest. Sellest selgub, et keeleteadlane

liikus oma lühikestel kogumisretkedel Båstadis, Eskilstunas, Köpingsis, Västeråsis ja mujal, kuhu liivi sõjapõgenikud olid Rootsis elama asunud.

Tekste on selles kogumikus 18 keelejuhilt, 8 mehelt ja 10 naiselt. Nende sünniaeg langeb ajavahemikku 1876–1917. Keelejuhid on sündinud ja kasvanud ning/või elanud ja töötanud kas İra (Lielirbe), Pitrõgi, Sãnagi, Vaidi või Kuolka külas. Keelejuhtide hulgas on neidki, kellelt J. Mägiste oli talletanud liivi keeleainest juba 1943. aasta Kuramaa kogumisretkel.

Temaatikalt on vaadeldav tekstikogumik väga mitmekesine. Keelejuhid on rääkinud liivlaste traditsioonilisest elatusalast kalandusest, kalapüügiriistadest, paadi- ja laevaehitusest, võrkudest, nootadest, hülgepütügist jms, ilma muutustest ja ilmaennustustest, laevaõnnetustest ja uppunud laevadelt randa uhutud lasti (nn merevilja) kogumisest, Liivi ranna taludest ja nendes elanud inimestest, sh liivlaste nn kuningast Kaupbergist ehk Buntigist. Mitmelt keelejuhilt on J. Mägiste talletanud rahvakalendri tähtpäevade (vastlate, lihavõtte, jüripäeva, jaanipäeva, mardiõhtu) ja kirikupühadega seotut, vanu tavasid ja kombeid (sh matusekombeid), lugusid lausujatest ja nõidadest, rahvameditsiinist, haigustest ja nende rahvapärastest ravivõtetest (nikastuse, venituse ravist). Keelejuhid on rääkinud oma keeleoskusest, liivi keele hääbumisest ja liivlastele perekonnanime andmisest. Sekka on mahtunud traditsioonilisi liivi laule ja muinasjutte. Mitu lugu annab edasi liivi

¹ J. M ä g i s t e, Liiviläisiä tekstejä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 276. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1964.

vanemat ja uuemat ajaloopärimust. On muistendeid, sh kohamuistendeid. Kogumikku on mahtunud ka lühitekste mõningate liivi sõnade sisu ja kasutuskonteksti kohta. Keelejuhid on soostunud J. Mägistele rääkima ka paadiga Rootsi pagemisel üleelatust ja esimestest Rootsi-kogemustest.

Tekstikogumikku lugedes on allakirjutanu soovinud esile tõsta oma uuri-mishuvide seisukohalt olulisi teemasid.

Liivi kirjakeele loomise katsetel on teatavasti pürgitud vähendama läti prefikseid või neist üldse loobuma, samuti piirama läti elemente sõnavaras ja morfoloogias. Teadlikult vältis oma kirjutistes läti prefikseid Kõrli Stalte (1870–1947), samuti kasutas ta minimaalselt läti hilislaene, nagu tavatses teha ka Pētõr Damberg (1909–1987).² Ent kõik läti prefiksids (*aiz-*, *ap-*, *at-*, *bez-*, *ie-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-*) on juba ammu orgaaniliselt saanud liivi keele lahutamatuks osaks ja neil on läti keelele iseloomulikke grammatilisi ja semantilisi funktsioone, mida osutab ka vaadeldava kogumiku liivi keel.

Kui võrrelda publitseeritud tekstide sõnavara liivi keele olulisima ja ulatuslikema leksikograafilise allikaga, Lauri Kettuneni sõnaraamatuga,³ esitab J. Mägiste tekstikogumik ohtralt sellist leksi-kaalset materjali, mida seal ei leidu. Seda võib näitlikustada kümnete ja kümnete seni registreerimata prefiks-verbidega, mis muide puuduvad enamasti ka Fanny de Siversi liivi prefiks-verbs käsitlevast doktoritööst⁴: *vo'ltt'õ atratstõn* '[nad] olid ratsutanud' (lk 18), *vo'ltt'õ izdañtšõnd* '[nad] olid tantsinud'

(lk 24), *iskoũwõ* '[kraavi valmis] kaevata' (lk 35), *izlagũb* 'hajub, läheb laiali' (lk 140), *õb novẽrttõ* '[temagi] ei hinda, ei pea' (lk 19), vrd lt *novẽrtẽt*, *vo'l' nũoaig-dõd* 'oli [välja] mõõdetud' (lk 10), *piekuziz* 'kusin [= tegin püksid märjaks]' (lk 41), *kum põrje'llõn* 'kui on üle jõu töötanud' (lk 139), *sa,ẽrõmõst* 'tuleb [peeneks] hõõruda' (lk 33), *sane'isti* 'saadi kokku' (lk 51), vrd lt *saredzẽties*, *ne uskavĩnt'tist* 'nad viibisid' (lk 14), vrd lt *uzkavẽties*, *um uzluotštõt* 'on [valmis] koolutatud' (lk 63), vrd lt *uzlocĩt*, *vo'l' uzuñmõl'ttõt* 'oli [peale] õmmeldud' (lk 28) jne. (Näidete transkriptsiooni on siin loetavuse huvides mõnevõrra lihtsustatud.) Huvipakkuv on prefiksverbide esinemine koos prefiksverbi täiendava adverbiga: *sõssi'd-dõn ku'bbõ* '[olevat] sidunud kokku' (lk 25–26), *tañm uskiñdõn ilzõ* 'ta on välja kündnud' (lk 34). Prefiksverbide adverbidega täiendamine on iseloomulik läti keelele (*nokõpt zemẽ* 'maha ronima', *uzkõpt augša* 'üles ronima').

LW ei registreeri paljusid tekstikogumikus leiduvaid foneetilisi variante, kusjuures tegemist on valdavalt läti päritolu sõnavaraga, mida J. Mägiste mitme keelejuhi häälduses on mõjutanud läti ühis- ja kirjakeel, mitte enam kohalik läti murdekeel: *skõõb*, sg. part. *skõõdõ* 'kahju, õnnetus' (lk 2, 13, 90), vrd LW, lk 373a *skõõp*, *skõõb* < lt *skõõde*, *ta blõ'd'õp* 'ta sonib, jampsib' (lk 113), vrd LW, lk 25a *blõ'd'õ* < lt *blõdẽt*, *bõlagõn brõni* 'kahvatupruun' (lk 127), vrd LW, lk 27b *bõlgõn*, *bõlgõn* < lt *bõlgans* jne.

Ohtralt on uut (peamiselt lätitaustalist) tüvevara ja LW-s registreerimata tuletisi, sh sõnu, mis LW järgi on olnud tuntud vaid Salatsi liivi keeles, näiteks *streppidi* 'kupasarvi' (lk 5), *koššẽt pāl* 'kušeti peale' (lk 15), *kliedrẽš* 'karjus, röökis' (lk 16), *krõppist* '[nad] petsid' (lk 26), *dal'iz* 'jagas' (lk 32), *tabõk smẽkkiji* 'tubakasuitsetaja' (lk 32), *ma'istõt* '[kokku] segatud' (lk 36), *õkõist lañtšõm* 'hakkasid kätlemä', vrd siiski

² Vt P. Damberg, Liivi keelekorraldusest. Teksti töõdeldud T. Karma. – Emakeele Seltsi aastaraamat 23, 1977. Tallinn 1978, 74 jj.

³ L. Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Lexica Societatis Fenno-Ugricae V. Helsinki, 1938. (edaspidi LW).

⁴ F. de Sivers, Die lettischen Präfixe des livischen Verbs. Wörterverzeichnis. Paris, 1971.

LW, lk 138b *kla'nnâ* : *kla'nûB* 'tervitada' (lk 40), *statsi jûr* 'raudtee[]jaama' (lk 48), *mešsâ med'ânikka* 'jahimees' (lk 57), vrd LW lk 219a *me'd'dâ* 'jahtima', *drûosšib* 'julgeolekut, kaitstust' (lk 59), *kâ'ttiz* 'piste, valutorge' (lk 91), *mâ'slidi* 'sitta, sõnnikut' (lk 97), *jumâl biŕjig* 'jumalakartlik' (lk 111), *tsi'eŕttm* *uzro'uk* 'vangla valvur' (lk 115), *ne ât nûosku'mmânâD* 'nad on mures olnud' (lk 116), *vîna kekâârâD* 'viinamarjakobarat' (lk 116), *pašsieavaldniĕkâks* 'isevalitseja(na)' (lk 118), *bobâ* 'vesikupp' (lk 125), *brŕĕkkist* '[nad] laitsid' (lk 136), vrd ee *prŕŕokama*, *prŕŕokama*, *šĕkûniĕkâdân* 'küüdimeeste' (lk 152), vrd LW, lk 396a *šĕkûttâ*, *švakkât* 'nõrgad' (lk 174), *le'bbiji* 'vihtleja' (lk 175), vrd LW, lk 186b *lebbâ*, *eŕtš sumpk* 'oma paun, kott' (lk 187) jpt.

Täheldada võib LW-s esitatud tähendustele uute tähenduste ja tähendusnüansside lisandumist: *pŕĕkkiz* 'ehmus, kohkus' (lk 41), vrd LW, lk 306b *poŕĕkkâ* : *pŕĕkkub* 'lõppema, kõngema, kärvama; lõhkema, paukuma'.

Esile tuleb tõsta tekstide soomen dust. Anneli Honko tõlge on eeskujulikult täpne ja jälgib küllaldaselt originaali keelendite sisemist struktuuri, mis loob eelduse paremini orienteeruda liivi süntaktilistes tarindites jms. Allakirjutanu tahaks tähelepanu juhtida vaid üksikutele silma hakanud küsitavustele ja võimalikele ebatäpsustele: *âb lî ju'oĕĕkâD* 'ei ole [oodata] head / ei tule hyvä', õige: 'ei ole nalja' (lk 9), *mi'nnân um uzvŕdlâmâst* 'ma pidin ootama / minun oli odoteltava', õige: 'ma pean ootama' (lk 15), *siz ni tûoista sanē'isti* 'siis nii [teine]teist kohati / silloin niin toinen tavattiin', täpsem: 'siis nii [teine]teist nähti' (lk 51), *jeŕgâĕks saŕpŕg-dâtt kēŕĕkkâD* 'liivakunkad/hiekkakummut', õige: 'liivaga kokkupuhtunud künkad' (lk 70), *sviĕ dal'ib* 'kõva osa / kova osa', õige: 'vaiguosa' (lk 71), *alĕgâ nânĕttân âtt ri'ebâC* 'et ei oleks nende

vastu / ettei olisi heitä vastaan', õige: 'ärge neile kätte makske', vrd lt *atriebt(ies)* (lk 123), *tâ'mmân um giftâ sie ênda jûs* 'sellel on mürki, seal eneses / sillä on myrkkyä, siinä itsessään', õige: 'sellel on mürki, selle [ussi]keelel, -nõelal', vrd LW, lk 516a: *ânda* (lk 126), *kâ'mttis (/sidis) sâlgapŕâl sukâD* 'sidus selga sukad / sitoi selkään sukat', õige: 'riputas (sidus) selja peale sukad', vrd LW, lk 176b *kâmpĕâB* 'anhänger (= *kâbinĕttâB*, *vaigâ*)' (lk 127), *laškiz amât seiš pârŕaw jo'ugâ pŕ'ojâ* 'lasti [= tulistati] kõik seitse [paati] Pärnu jõe põhja/ammuttiin kaikki seitsemän Pärnujoe pohjaan', õige: 'uputati kõik seitse [paati] Pärnu jõe põhja' (lk 132), *adbildist* '[nad] kirjeldasid, kirjeldati / kuvailivat', õige: '[nad] vastasid, vastati' (lk 143). Tõlketa on jäänud järgmised lõigud: *kiš glŕŕšân statsij jûšsâ vaktist* 'kes päästejaama juures valvasid' (lk 14), *i'd ĕ'dâg vo'l iend râški juo'bbâks*, *âpku muŕĕ ĕ'dâgâD*, *sie p'ierâst* 'üks õhtu oli [ta] jäänud pisut [rohkem] joobnuks kui muud õhtud, seepärast' (lk 167).

Liivi keel on hääbumas,⁵ häid spontaanse keele valdajaid enam pole, nii et J. Mägistepublitseeritud tekstikogumik on hindamatu keeleallikas. Raamatu eessõnas on mainitud, et J. Mägistepublitseeritud paberite hulgast leidis Lunde Ülikooli soome keele lektor Pentti Soutkari 1980. aastate lõpus veel 50 lehekülge liivi tekste ja muid materjale. Loodetavasti avaldatakse needki kunagi keelehuviliste laiema ringi jaoks.

LEMBIT VABA

⁵ Kuid ometi mitte surnud, nagu näikse ilmselt arvavat Eesti Entsüklopeediakirjastuse 2000. aastal üllitatud „Maailma atlase” tegijad, esitades läänemeresoome keeltena vaid eesti ja soome keelt (NB! Haridusministeerium on seda atlast soovitanud kasutada õppetöös).